

АРА СЪС САКРАЛЕН НАДПИС ОТ НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

ИВАН ЦЪРОВ

При археологическото проучване на римския град Никополис ад Иструм в сектора "Жилищна сграда I" бе открита ара, изсечена от доломитизиран варовик, с посветителен надпис на латински език.¹ Тристранно профилираните и основи имат размери: долна 0,87/0,70 м, горна 0,77/0,70 м. Височината и е 1,48 м. Запазена е в много добро състояние.

Надписът е разпределен е 7 реда. Първият и вторият ред заемат две от полетата на профилираната горна основа, а останалите 5 реда са разположени в горната половина на надписното поле. Буквите са еднородни по стил, грижливо очертани и дълбоко връзани.

AVG(VSTO) SACRVM
PRO SALVTE IMPERATO(RIS)
L(VCIVS) OPPIVS MAXIMVS ET L(VCIVS) OPPIVS
IANVARIVS SACERDOTES MATRIS
DEVM ET LIBERI PATRIS VEXILLO
NOVESIVM OPPIANORVM
ARAM DE SVO POSVERVNT

Големината на буквите в отделните редове е различна, което има своето обяснение. В шест от редовете има лигатури, а в първите три - съкращения.

Първи ред. Височината на буквите тук е най-голяма - 7,5 см. Това се дължи на обстоятелството, че за посветителите това е най-важната част от текста, тъй като тя показва целта на издигането на арата. От двата края редът е ограничен със стилизирани бръшлянови листа. Големината на буквите, а оттам и недостигът на място са наложили съкращението AVG /от *augusto*, дат., ед. ч./ . Между двете думи е поставен разделителен знак /интерпунктация/.

Втори ред. Височината на буквите е от 5,5 0 до 6,50 см. Това се дължи на неравномерното им връзване. Големината им е по-малка от тези на първия ред, но по-голяма от буквите на останалите 5 реда, което също може да се обясни с подчертаване на посвещението, адресирано към императора. Изглежда и тук поради липса на достатъчно място е направено съкращението *imperato* /от *imperatoris*, ген., ед. ч./ . Буквите M-P са в лигатура. Не личи добре, но е възможно да има интерпунктация между първата и втората думи.

Трети ред. Височината на буквите е от 4,00 до 5,00 см. Лигатури има при буквите *I-M* в *Maximus* и *E-T* в *et*. С интерпунктация са разделени двете *nomina* и съюзът *ET*.

Четвърти ред. Височината на буквите е от 4,50 до 5,50 см. В лигатура са *A-N* и *V-A* в *Ianvarius*, *T-E* в *sacerdotes*, *A-T* в *matris*. Възможно е наличието на интерпунктация между първата и втората дума, но съществуването и е несигурно.

Пети ред. Височината на буквите е от 4,50 до 5,00 см. Тази разлика в големината на буквите се дължи най-вече на лигатурите: *E-T* в *et* и *A-T* в *Patris*. Интерпунктация има след първата, втората и третата думи.

Шести ред. Височината на буквите тук е 5,00 см. В лигатура са *A-N* в *Oppianorum*, като след последната дума има несигурна интерпунктация.

Седми ред. Височината на буквите е 5,00 см. в лигатура са *N-T* в *posverunt*. Интерпунктация има след първата, третата и последната думи.

Както се разбира от съдържанието на надписа, посветителната ара е издигната в чест и за здравето на неизвестен император от и със средства на братята *L. Oppius Maximus* и *L. Oppius Ianvarius*, които са били жреци на Майката на боговете и на Либер Патер. Веднага след имената на божествата е изписана вексилията на новенските Опиани.²

Името на единия от посветителите - *L. Oppius Maximus*, е отдавна известно в епиграфската литература.³ Той е бил жрец на Майката на боговете, както и член на култовите колегии на дендрофори и думопирети. В горната част на оброчната плочка с надписа в релеф са представени изображенията на Кибела и Великия бог /според Кацаров/. Авторите, които са се занимавали с паметника, допускат с основание, че *L. Oppius Maximus* е упражнявал дейността си в Нове, тъй като паметникът е открит в неговите околности.

Посветителят от Нове носи едно от редките италиейски имена.⁴ Фактът, че е жрец на източен култ и "член на сакрална колегия, която е имала привилегията да носи в тържествената процесия при празника на Кибела и Атис /също на Силван, Дионис, Деметра и пр./свещеното борово дърво"⁵, както и член на колегия на почитателите на огъня⁶, не е повод за съмнение в италиейския му произход. Известно е, че от времето на Август насетне култът на песинунтската Велика богиня е бил регламентиран и насърчаван както в Рим, така и в провинциите⁷. В потвърждение на предположението за италиейския произход донякъде се явява латинският език и при двата надписа - нещо нормално за Нове, но недотам обичайно при сакралните надписи от Никополис.

Разпространението на романизирания култ на Майката на боговете в Долна Мизия е регистрирано от късните Антонини насетне.⁸ Главните центрове са легионските лагери по лимеса във

връзка с военното население, както и Никополис ад Иструм, Марцианопол и западнопонтийските градове във връзка с колониите от малоазийски преселници.⁹ Новооткритият надпис се явява четвъртият от Никополис, свързан с култа към Майката на боговете. Останалите три са на старогръцки език.¹⁰ Почитта към богинята намира отражение и върху монетните емисии, сечени в града за времето си от Септимий Север и Юлия Домна до Гордиан III.¹¹

Остава открит въпросът за наличието на колегии на дендрофори и думопирети в Никополис. До момента преки доказателства не са открити, но съществуването им не бива да се отхвърля категорично, тъй като в града е регистрирано присъствието на дърводелец.¹² От западните провинции на империята е известна връзката на субординация между дендрофорите и занаятчийските колеги на дърводелците и търговците на дървен материал.¹³ Предполага се, че това се отнася и за дунавските провинции. Разглежданият надпис не спомага за решаването на проблема. По-скоро той маркира данни, свързани с Нове, за които ще стане дума по-долу.

Вероятно само вторият от посветителите - *L. Oppius Ianvarivs*, е бил жрец на Либер Патер. Ако същите жречески функции е изпълнявал и неговият брат *L. Oppius Maximus*, то логично би било тя да бъде отразена в споменатия вече надпис от Нове.¹⁴ Не е известно обаче съчетаването на жреческите функции на двата култа.

Либер е божество от италиийски произход. В ранната Република бил въведен култът на триадата Церера, Либер и Либера, което е римска форма на Елевзинските божества Деметра, Яхос-Дионис и Кора-Персефона. В тази група Либер отговаря на Яхос-Дионис. Сливането на Яхос с Дионис вероятно е довело до по-късното отъждествяване на Либер с Дионис, тъй като за италиийците той става бог на лозята и лозарството. На него е бил посветен месецът на гроздобера октомври, през който са се правели възлияния с прясна шира. Тази негова функция обяснява почитането му от търговците на вино.¹⁵ Особено широко разпространение култът има през императорския период. Много почитан бил в провинциите Испания, Галия, Африка и особено в Панония¹⁶ и Дакия¹⁷. От Долна Мизия са известни осем паметника на Либер¹⁸, като два от тях произхождат от Нове¹⁹, а за други два се предполага, че са пренесени оттам.²⁰ Разглежданият тук паметник е първият от Никополис, в който се споменава Либер Патер. Ние не приемаме този факт като доказателство за почитането на култа в града. Никополис, както е известно, попада в елинската културно-религиозна сфера на влияние, където се почита култът към Дионис.²¹

Интересен проблем поставя частта от надписа *vexillo Novesium Oppianorum*. От текста става ясно, че в него е спомената военна единица от Нове, носеща гентилното име на жреците посветители. Би били пресилено да се изкаже предположението, че става дума

за някои от частите на квартируващия в лагера Първи Италийски легион. По-скоро тук е визирана доброволческа /опълченска/ военизирана единица, която е била издържана от вероятно доста състоятелния род на Опианите, откъдето е получила името си. Тук е мястото да се отбележи, че дендрофорите, какъвто е единият посветител от нашия надпис, първоначално са били членове на професионално сдружение на *lignarii* /търговци на дървен материал/ При император Клавдий били натоварени с религиозни функции. По-късно те били използвани в градовете и като пожарникари. Това им задължение било узаконено от Константин Велики.²² Тези факти ни дават основание да изкажем предположението, че *vexillo Novesium Oppianorum* всъщност представлява една противопожарна команда.

Макар и без особено значение, интересно е за отбелязване, че за пръв път в епиграфски паметник от българските земи се споменава Нове във формата *Novesium* от *Noveusis* /ген./.

Както вече стана дума по-горе, разглежданият паметник въпреки че е бил поставен в Никополис повдига въпроси, свързани най-вече с Нове. Изглежда двамата братя са изпълнявали своите жречески и други задължения в цивилното селище на военния лагер на Първи Италийски легион.

Опитът за историческата реконструкция трябва да даде отговор на въпроса защо именно в Никополис и кога е издигната посветителната ара. През 212 г. започва самостоятелното управление на император Каракала, което продължава до убийството му през април 217 г. При анализа на изворовия материал за този период се очертават 3 хронологични етапа. Към първия се отнася пътуването на императора от Балканите до Рим, когато със сигурност той посещава и Никополис ад Иструм през 212 г.²³ Вторият етап обхваща пътуването на Каракала към Мала Азия в 215 г.²⁴, когато се е себеизживял като Александър Македонски. Макар да не е изрично упоменат в изворите, възможно е Никополис ад Иструм да е бил посетен от императора и при това пътуване. При тези посещения вероятно в града са били извършвани свещенодействия в чест на императорския култ. Тези ритуали били изпълнявани от жреците на Майката на боговете, които обслужвали и императорския култ. Този факт е констатиран чрез редица надписи от времето на Северите.²⁵ Това донякъде обяснява присъствието в Никополис на *L. Oppius Maximus*, който вероятно в качеството си на жрец е участвал в церемониите. Същият е използвал пребиваването си в града и заедно с *L. Oppius Ianuarius* издигат посветителна ара.

Обобщавайки изложените разсъждения, то новооткритата ара от Никополис ад Иструм следва да е издигната в чест на император Каракала при посещението му в града през второто полугодие и преди датата 10 декември, когато го напуска.²⁶ Палеографията на надписа подкрепя една такава датировка.²⁷

В първата публикация на надписа²⁸ ние предположихме, че арата е била издигната в началото на 202 г. при посещението на

Септимий Север в Никополис.²⁹ Допълнителните изследвания, както и някои факти, останали преди встрани от вниманието ни, дават основание да приемем една по-късна датировка.

Вероятно първоначално местоположението на паметника е било в централната част на града, край стената на някоя сграда. При ограбването на строителните материали след унищожаването му през VI в. арата е била преместена на мястото, където бе открита през 1989 г.

БЕЛЕЖКИ

1. Сектор "Жилищна сграда I" се намира в северозападната част на Никополис ад Иструм. Проучва се от 1985 г. под ръководството на автора на статията. През 1989 г. бяха направени сондажи към фланкиращите сградата декумани. При прокопаването на сондажа в квадрант В₃/42 се попадна на ара, предмет на настоящата статия.
2. Използвам случая да изкажа своята признателност на покойния вече проф. В. Велков, който ми даде някои ценни идеи.
3. L(ucius) Oppius Maximus sacer/dos M(atris) d(eum) dendroforis et du/mopirettis d(onum) d(edit). Пръв го разглежда Kazarov, G. *Antike Denkmaler in Bulgarien*. AA, 42, 1927, p. 343, No 26, fig. 26. Още: Я. Тодоров. Патанизмът в Долна Мизия. С., 1928, No 469 /с грешно посочено местонахождение/; Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балканите от Хадриан до Константин Велики. ГСУ ИФФ, XLVIII, 1952/53, No 354; М. Тачева-Христова. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия /V в. пр. н.е. - IV в. от н.е./ С., 1982, No II-4; Kolendo, J. *Dumopireti - zagadkowe stowarzyszenie religijne poswiadczone w jednej z inskrypcji z Novae*. *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*. III. Poznan, 1984, s. 233-241; B. Gerov, *Inscriptiones latinae in Bulgaria repertae. Serdicae*, 1989, No 295
4. Геров, Б. Романизмът ... I, с. 98
5. Геров, Б. латинско-гръцки лексикални взаимоотношения в надписите от балканските земи. ГСУ ИФФ, XLII, 1945/6, с. 81
6. Пак там, с. 82
7. Graillet, H. *Le culte de Cybèle Mere des Dieux à Rome et dans l'Empire romain*. Paris, 1912, p. 218
8. Тачева-Хитова, М., цит. съч., с. 237
9. Poulter, A. *Nicopolis ad Istrum: The Anatomy of a Graeco-Roman City. Die römischen Stadt im 2. Jahrhundert n. Chr. Der Funktionswandel des öffentlichen Raumes*. Köln-Bonn, 1992, p. 77, f. 49
10. Mihailov, G. *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae /IGBR/*. Serdicae, 1958, II, No 678, 682, 722
11. Тачева-Хитова, М., цит. съч., с. 223-225
12. Геров, Б. Романизмът ... II, No 506; Mihailov, G. *IGBR*, No 690
13. Тачева-Хитова, М., цит. съч., с. 229
14. Gerov, B. *ILBulg.*, No 295
15. Daremberg, Ch., E. *Saglio. Dictionnaire des Antiquités grecques*

et romaines. III, 1904, p. 1189 sqq; H. Rose. The Oxford Classical Dictionary. Oxford, 1961, p. 502

16. Šarič, M. Žrtvenik Libera i Libere u Topuskom. Vjesnik arheoloskog muzeja u Zagrebu, XIV, 1981, s. 67-70 и цит. там л-ра

17. Bodor, A. Der Liber- und Libera- Kult. Ein beitrage zur fortdauer der Bodenständigen bevölkerung im Römerzeitlichen Dazien.Dacia, VII, 1963, p. 211-239

18. Вахтел, К., В. Найденова. Паметници на култа на Либери и Митра от Ятрус /Долна Мизия/. Археология, 1984, 1, с. 40 и цит. там литература

19. Kolendo, J. Le rôle du primus pilus dans la vie religieuse de la legion, en rapport avec quelques inscriptions des Principia de Novae. Archeologia, XXXI, 1980, p. 52, No 27

20. Вахтел, К., В. Найденова, цит. съч., с. 41

21. Гочева, З. Религиозният живот в Никополис ад Иструм. В: Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов. С., 1984, с. 90

22. Cumont, F. Les Religions orientales dans le paganisme romain, 4 ed. Paris, 1929, p. 52 sqq.

23. Ботева, Д. Долна Мизия и Тракия в системата на Римската империя при ранните Севери /опит за изясняване на хронологията/ Автореферат, С., 1993, с. 16; D. Boteva. Historical Development of the Roman Provinces of Moesia Inferior and Thracia during the Period A.D. 193-217/218. Bulgarian Historical Review, 1994, 4, p. 15-16

24. Тачева-Хитова, М., цит. съч., No II-19, II-48, II-104

25. IGBR, No 659; Д. Ботева, цит. съч.

26. Ботева, Д., цит. съч., с. 16-17

27. Petrovic, P. Paleographie des inscriptions romaines en Mesie Superieure. Beograd, 1975, p. 104-106

28. Tzarov, I. Sacral Inscription from Nicopolis ad Istrum by Priests from Novae. Novensia, 1995, 8, p. 7-13. Тук е редно да се отбележи, че надписът е бил докладван от ст.н.с. Върбинка Найденова на конгреса по епиграфика в Ним, Франция през 1992 г., както разбираме от една кратка бележка. Вж: В. Велков. X международен конгрес по гръцка и латинска епиграфика. Археология, 1992, 4, с. 62

29. Michailov, G. Septimius Severus in Moesia Inferior and Thrace. In: Acta antiqua Philippopolitana. Studia historica et philologica. Serdicae, 1963, p. 113 sqq; Д. Ботева, цит. съч.

30. Благодаря на Диляна Ботева, която ми даде полезни съвети и консултации.

ARCH WITH SACRAL INSCRIPTION FROM NICOPOLIS AD
ISTRUM

/summary/

Ivan Turov

In 1989, in the Roman town Nicopolis ad Istrum /Lower Mizia/ it was found an arch with dedication inscription in Latin language. It is 1,48 m high. The inscription is in seven lines. The name of one of the dedicators is already known in the epigraphy literature from a votive tablet from Nove. He was a priest of the Nother of Gods and a member of the dendrophori and dumopireti bodies. The second dedicator was probably a priest of Liber Pater. The military unit from Nove, mentioned in the inscription, which takes the dedicators' gentile name, is probably a fire-brigade. It seems that the arch was built at the visit of Karakala August to Nicopolis in 212/213 or 215.